

ЕЛЕКТРОННА РЕВОЛЮЦІЯ У ВИДАВНИЧІЙ Й БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ ОСВІТНЬО- НАУКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

¹Національний інститут стратегічних досліджень

У статті розглянуто сучасний стан електронного книговидання в Україні та світі, проаналізовані останні тенденції у бібліотечній та видавничій справі, обґрунтовано необхідність створення державної концепції підтримки вітчизняних виробників в умовах тотальної інформатизації.

Ключові слова: електронна книга, книговидання, бібліотечна справа, система освіти.

Keywords: e-book, book publishing, librarianship, education system.

Книжковий ринок України не перетворився наразі на системне самодостатнє утворення з власними механізмами саморегуляції та прямими й зворотними функціональними зв'язками. Українські видавництва та поліграфічні підприємства, неспроможні за відсутності належних інвестицій здійснювати регулярне технічне переоснащення й занепадають і згортають виробництва, вивільняючи ринок на користь іноземних конкурентів (переважно російського походження).

Характерні для України намагання керувати книжковим ринком у «ручному режимі» зводяться переважно до політики державного протекціонізму щодо «національного виробника», яка породила більше негативних, аніж позитивних наслідків, оскільки є антиринковою за своєю сутністю. Одним з таких наслідків є повне нехтування процесами, які «підпільно» відбуваються у сфері електронного видання й розповсюдження, бібліотечної справи тощо. Намагання підтримати вітчизняну видавничу сферу через укази Президента України щодо, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України з цих питань неспроможні зупинити поступовий, але катастрофічний за своїми наслідками занепад традиційного книжкового ринку, наслідком чого може стати цілковита втрата його як компоненти національної культури, науки та освіти.

При цьому не береться до уваги той факт, що під впливом інформаційної (цифрової) революції істотно змінюються процеси виготовлення й розповсюдження електронних книг (Е-книга; e-book). Ці неоднозначні процеси стосуються не лише видавництв, книгарень, бібліотек тощо, але є також потужним викликом для сучасних освітніх систем та інститутів науки й культури у цілому. Отже, йдеться про конструктивне обговорення близьких й віддалених соціальних наслідків «стратегічних випробувань електронною книжністю» [1].

Разом з тим, довкола проблеми Е-книги накопичилося чимало непорозумінь й містифікацій, пов'язаних з підмінами понять й термінологічною плутаниною, а також контроверсійними твердженнями, витриманими в дусі технологічного детермінізму щодо: *кінця писемності й смерті «галактики Гутенберга», а заодно й процесів писання і читання, зорієнтованих на друковану книгу, смерті літератури і тексту як такого; повернення до прадавньої епохи усного слова; втрати*

книгою «духовної зверхності»; тотального панування плагіату й компіляторства (вторинного контенту). Причому, список таких «історичних інвектив» можна продовжувати до нескінченості.

Вистачає й термінологічної плутанини. Одна з них виникла з вини українських електронних продавців в Україні, коли чимало Інтернет-магазинів (rozetka.com.ua тощо) називають «електронною книгою» не самі книги, а пристрої для їх зчитування - букрідери.

Головною перевагою Е-книги та будь-якого способу її розповсюдження (Е-магазину, Е-бібліотеки тощо) є *відсутність просторово-часових обмежень*. Звідси отримуємо такі істотні переваги як: гнучке поєднання різноманітних форм подачі інформації (вербальних, паравербальних й невербальних, графічних, аудіовізуальних тощо); варіативний асортимент (універсальний чи спеціалізований, індивідуалізований чи колективний тощо); варіативність способів оплати або поєднання безоплатності з платністю; гнучка цінова політика тощо; зручність інтерфейсу та інтерактивність.

Проте, існує й істотний недолік: усі електронні носії інформації недовговічні й, отже, час від часу інформацію, яка них зберігається, доводиться перезаписувати. Ще один недолік пов'язаний з необхідністю володіння спеціальним зчитуючим пристроєм, що не потрібно на час користування класичною книгою. Зрештою, існують й суто людські перцептивні прив'язаності, до яких, щоправда, намагаються пристосуватися видавці електронних книг, які максимально імітують формати традиційних книжок.

Виготовлення Е-книги та створення Е-бібліотек – процеси загальнодоступні («демократичні»), але вони мають також зворотні сторони у вигляді депрофесіоналізації й дезорієнтації недосвідченого читача «інформаційним шумом», породженим книгами дилетантів та відвертих невігласів («домогосподарок» в умовному сенсі цього поняття) [2].

У російському сегменті Мережі функціонують, наприклад, сервіси типу "Сам издай». Таку ж послугу пропонують англomовний ресурс issuu.com та ін.

Легка доступність електронних версій рефератів, дисертацій тощо породила напівкримінальний ринок торгівлі сумнівними інтелектуальними послугами, який реально призводить до того, що освітньо-наукові процеси профануються (достатньо ознайомитися з сумнівними пропозиціями на порталі studentus.com.ua).

Варто ще раз зауважити, що негативні тренди, породжені інформаційною революцією, стосуються не лише книжкової справи, але й культури, науки та освіти в цілому, коли під впливом новітніх технологій депрофесіоналізується чимало видів діяльності й коли дедалі важче відрізнити дилетантів й відвертих шахраїв від серйозних фахівців своєї справи.

Щодо суто технічних проблем, пов'язаних з виготовленням букрідерів Е-книг та користуванням ними, то вони є непринциповими й легко здоланими. Йдеться переважно про несумісність програмного забезпечення букрідерів («читалок») та того, яке використовувалося в процесі виготовлення Е-книг тощо. Адже Е-книги виготовляються у найрізноманітніших форматах: Rtf (rich text format від Microsoft). Pdf (portable document format від Adobe), pdb (eReader format, ex Palm Digital Media), HTML, CHM, TEX тощо.

Постійне зростання рівня інформатизації українського суспільства обумовило стрімкі темпи розвитку електронної торгівлі та поширення Е-читалок (букрідерів) типу eReader; iPad, iPhone,

Android, Nook, Sony Reader, Kobo тощо. Сюди ж можна віднести різноманітні планшети, айфони та смартфони. Усе це надає значній частині населення України технічну можливість долучитись до Е-видань та книготоргівлі, Е-бібліотек (медіатек) тощо. Негативною стороною цього позитивного у цілому процесу є поглиблення реально існуючої в Україні кризи виробництва друкованої продукції, внаслідок чого українські видавці втрачають доходи й, відповідно скорочують накладки книг. За даними Української асоціації видавців і книгорозповсюджувачів, випуск книжок в Україні щороку падає в середньому на 10 відсотків і нині на душу населення припадає менше однієї книжки на рік (у радянський період - три книги). Популярністю продовжують користуватися лише дитячі видання (для наймолодших), дорогі подарункові та недорогі кишенькові (покетбук). Й це при тому, що до 2015 року українські видавництва користуються податковими канікулами, тобто звільнені від сплати ПДВ, що обертається орієнтовними втратами до бюджету держави у розмірі 3,1 мільярда гривень щорічно.

Згідно із результатами соціологічного опитування "GFK Ukraine" (2013 рік) більше половини (51%) дорослих українців прочитали хоча б одну книгу протягом останніх трьох місяців, а 30% - навіть придбали. При цьому за останні сім років частка покупців книг значно знизилася: у вересні 2006 року вона становила 42%. (протягом року ця частка купували одну чи більше книг) [4]. Найчастіше громадяни України купують художню літературу — 39% (частка її покупців є вищою серед старших громадян — 44%). 22% громадян поповнюють бібліотеки навчальною або науковою літературою (6% — словниками та енциклопедіями; для решти ця частка становить майже 18%). 19% українців купують книги для дітей (переважно жінки віком від 20 до 40 років); науково-популярну літературу, біографії, історичну літературу, кулінарні довідники тощо — 14% громадян (серед покупців чоловіків (17%) на 6% більше, ніж серед жінок (11%)). 49% мешканців України купують книги тільки російською мовою, 26% — українською і російською мовами, 26% — лише україномовні (переважно навчальну та наукову літературу — 50% респондентів, дитячі книги — 56% опитуваних) [5].

Найпоширенішими місцями купівлі друкованих видань є: книгарні (61% громадян); книжкові супермаркети (12%), де переважно купують книги для дітей, наукову та навчальну літературу; розкладки у публічних місцях (вулиці, зупинки громадського транспорту, вокзали тощо), де 29% респондентів купують здебільшого художню літературу; книжкові клуби (12%); пошта або служби доставки від видавців (2% покупців, які замовляють переважно навчальну та наукову літературу) [5].

Причиною падіння паперового книговидання є не лише популярність букрідерів, але безвартісна або низьковартісна доступність книг електронного формату у Мережі, спонсорованих рекламою (15-секундними промо-роліками на початку кожної глави) [5].

Такий тренд є загальносвітовим. 47,5% американських і 51,9% британських покупців книжок вибирають спонсоровані рекламою безкоштовні електронні книги, а не ті, за які треба заплатити хоча би 1 долар [6]. Криза видавничої справи та друкарства поглиблюється на тлі нинішньої фінансово-економічної кризи, яка спонукає населення економити на продуктах культури й на книгах зокрема. Окрім того, працездатна частина населення мусить бути високомобільною, а тому відмовляється від традиційного типу домашніх бібліотек.

Шляхи досягнення компромісу між друкованою книгою й Е-книгою стосуються питань:

економічних; авторського права; електронних бібліотек; співвідношення видавничого бізнесу у новому й традиційному форматах .

На користь українських видавців працює світовий тренд до стандартизації електронних видань, які зі сфери аматорства та піратства повинні уже впродовж найближчих років перейти на формат професіоналізації¹.

Про подібний перехід до професіонального рівня електронних мережевих видань свідчить зокрема пошкваллення інтересу до них найбільших книговидавців світу, які перестали пасивно відстежувати активність в Мережі продавців книг Е-формату й намагаються стати самостійними гравцями цього перспективного ринку. В результаті книжковий Інтернет-магазин Amazon, який донедавна володів 90% світового ринку продажів Е-книг, скоротив нині свої обсяги до 60%.

Наслідком подібної комерціалізації й професіоналізації стане подорожчання Е-книг, які натомість стануть якіснішими, втративши нинішню репутацію «книг для метро».

Найвищою є питома вага Е-книг у США (до 30%), Канаді (до 20%) та Південній Кореї (до 20%). Серед європейських країн лідером у виданні Е-книг є Великобританія (20%), за якою крокує з великим відставанням Німеччина (до 10%). Проте в інших країнах ЄС відповідний показник не сягає навіть 3% (дані BookStats). Не є винятками і Україна з деякими іншими країнами СНД, де питома вага Е-книг на книжковому ринку також є скромною. За даними Асоціації книговидавців та книгорозповсюджувачів - УАВК - загалом читають 33-35% українців, з них 10% віддають перевагу електронній книзі.

Деякі українські видавництва своєчасно вловили світовий тренд й переорієнтувалися на видання книг в Е-форматі, укладаючи договори з продавцями букрідерів. Зокрема, один з найбільших світових «гравців» на українському ринку букрідерів компанія PocketBook International співпрацює нині майже з сотнею українських видавництв («Фоліо», «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га», «Нора-Друк», «Кальварія» тощо).

Деякі з традиційних видавництв пропонують продаж Е-відповідників книг безпосередньо через сайти, співпрацюючи з Інтернет-магазинами книги. «Кальварія», наприклад, відправляє пошукувачів до «Букленду».

Одним із шляхів виживання та збільшення доходів є партнерство самих книжкових електронних магазинів, особливо характерне для Росії де, наприклад, зміцнюються з року в рік зв'язки між книжковими Інтернет-магазинами Ozon.ru (до 70% продажів книг російських авторів та перекладних книг російською мовою) й LitRes.

Українським й російським електронним книготорговцям стають на заваді багато чисельні піратські сайти, які ту ж саму продукцію, що й книжкові видавництва й магазини пропонують безкоштовно. Причому, піратський ринок книжкової продукції за обсягом вп'ятеро (дехто заявляє, що навіть вдсятеро) перевищує в «Укранеті» та «Рунеті» легальний ринок. Наприклад, на сайті erubbooks.ru можна знайти чисельні пропозиції не тільки щодо файлообміну, але й щодо обміну

¹ ГОСТ 7.83-2001. Межгосударственный стандарт СИБИД. Электронные издания. Основные виды и выходные сведения. Дата введения 2002.07.01 - www.internet-law.ru/intlaw/laws/gost.htm. Серед країн СНД, які підписали у 2001 р. відповідний стандарт, немає України (РФ, Білорусь, Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргиз стан, Молдова, Таджикистан, Узбекистан).

традиційними книжками, а таких сайтів в «Рунеті» не менше 50-ти. Відомий в Україні файлообмінник Ex.ua, який методом «кавалерійського наскоку» пробували ліквідувати наприкінці лютого 2012 року українські правоохоронці, Тоді, станом на 17.10.2012, Ex.ua пропонував безоплатно 5790 аудіокниг та 1870 художніх книг.

Разом з тим, існують прецеденти домовленостей між «легальними» й піратськими книжковими Е-магазинами, спрямовані на пошанування авторського права. Якщо, наприклад, відвідувач Epubbooks.ru «клікне» на книжковий титул, захищений авторськими правами, то його автоматично перенаправляють на сайт LitRes.

Е-книга – це підґрунтя для реалізації цілої низки «національних проектів» та розв’язання низки гострих соціальних протиріч, зокрема тих, що пов’язані з освітою та шкільництвом. Цілковито слушним у цьому контексті був «національний проект» з впровадження в навчальний процес дешевих букрідерів типу Rocketbook шляхом організації їх виробництва в Україні. На жаль, ця пропозиція досі не реалізована й кожен новий навчальний рік Україна зустрічає в очікуванні надходження / ненадходження в школи нових підручників паперового формату. Фактично йдеться про невиконання концепцій Національного проекту «Відкритий світ» («один учень – один комп’ютер»; «кожному учню - нетбук» тощо).

На тлі процесів, які відбуваються у світовому та національному Е-книговиданні й характеризуються різким здешевленням букрідерів та самих Е-підручників підручникові проблеми виглядають надуманими, штучно лобійованими чиновниками від освіти, які, ймовірно, мають якийсь матеріальний або моральний зиск від поширення підручників традиційного типу.

Принагідно варто зауважити, що США вже до кінця 2012 року забезпечили кожного американського учня електронними підручниками. Вартість цього проекту оцінювалася у 9 млрд. дол., що, за твердженням фахівців дослідницької організації Democratic Leadership Council, дало економію в 500 млн. дол. щорічно.

Доводиться також констатувати нехтування конкретною проблемою Е-книги розробниками «Завдань та заходів з виконання Державної цільової програми впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій - Сто відсотків" на період до 2015 року», оскільки проблема Е-книги у цьому документі ставиться тільки у контексті дистанційного навчання дітей з особливими потребами [7].

Необхідним перспективним напрямом реалізації національного проекту «Е-книга» має стати реформування бібліотечної справи, оскільки бібліотека сучасного типу не може бути виключно сховищем (депозитарієм) книг паперового формату, але покликана передусім здійснювати нові функції, пов’язані з виготовленням та розповсюдженням Е-книг, перетворившись на необхідний елемент у системі неперервної дистанційної освіти.

За даними американської агенції Pew (проект - Pew Internet and American Life Project) лише 12% читачів Е-книг беруть їх в бібліотеках, оскільки інші 88% просто не підозрюють існування подібного бібліотечного сервісу, який практикують майже всі 9000 американських публічних бібліотек. До кінця нез’ясованими є поки що стосунки бібліотек з видавцями Е-книг, які, згідно американського досвіду, або обмежують суто програмовим шляхом певним числом кількість зчитувань Е-книги або ж істотно піднімають ціну на неї [8].

З огляду на конкуренцію Е-книг з Інтернет-шукалками типу Google, істотно міняється функції бібліотек. Вони покликані за нових умов не просто рекомендувати книгу з «цікавої» тематики, а рекомендувати певні фрагменти в цих книгах, залучаючи в потрібних випадках до цього процесу консультантів-експертів.

Оптимістичні очікування породжують передусім постійне зростання рівня інформатизації українського суспільства, стрімкі темпи розвитку електронної торгівлі та поширення «е-читалок» (бук-рідерів), що надає технічну можливість значній частині населення України долучитись до електронних видань. Лише популяризація електронних видань спроможна зупинити падіння рівнів читання, грамотності та освіченості в Україні завдяки зручностям цифрових технологій та впливу економічного фактору (відносна дешевизна).

Електронізація в Україні видавничої та бібліотечної справи відбувається поки що стихійно, хоча в перспективі 2015 року може досягти кращих світових показників. Для пришвидшення цих темпів та скерування їх у потрібне русло потрібно терміново вжити заходів для прийняття в Україні відповідного законодавства, доповнивши, зокрема, відповідними статтями чинне законодавство та підзаконні акти, які стосуються видавничої, книгорозповсюджувальної та бібліотечної справи.

В Україні назріла необхідність створення «Концепції розвитку видавничої, книгорозповсюджувальної та бібліотечної справи в умовах інформаційного суспільства», заснованої на імплементації сталого світового практичного досвіду в даній галузі та врахуванні чинників, які працюють на користь електронізації; використанні чинників, спроможних уповільнити падіння культури читання, грамотності та освіченості; окресленні реалістичних шляхів подолання «піратського менталітету» населення, більша частина якого не бажає платити за продукт, який вільно поширюється мережевим способом; окресленні правоохоронних заходів протидії «піратству»: спробам зламу захищених продуктів та розповсюдження незахищених копій Е-видань.

Йдеться передусім про формування механізмів допомоги вітчизняним видавцям у зміцненні позицій української Е-книги, яка висвітлює питання національної самобутності, традицій, культури, сприяє підвищенню рівня духовності суспільства, оскільки книги такого спрямування не мають можливості конкурувати з комерційними.

Література

1. Теремко В. Стратегічні випробування електронною книжністю / Василь Теремко // Вісник Книжкової палати. — 2011. — № 4. — С. 10—14. - <http://blog.i.ua/user/4380808/790070/>
2. Цапенко А.М. Будущее библиотек – электронные библиотеки или депозитарии печатных книг? // Научна периодика: проблемы и решения. 2013. № 1(13). С.34-
3. Польова В. О., Сошинська Я. Є. Перспективи реалізації електронних видань на українському ринку // Менеджмент виробництва. 2011. — № 2(32). — С. 115—122.
4. Соціологи виявили серед українців 50% активних читачів книг // Дзеркало тижня. 2013. 13 вересня.
5. Гастинщиков, Валерій. Проблеми українського книговидання у засобах масової інформації // Вісник Книжкової палати. 2011. № 12. С. 1-5.
6. Читачі Британії та США теж хочуть читати на халяву // ПРО. Інформаційна агенція культурних індустрій. 17 жовтня 2012 року. - <http://i-pro.kiev.ua/content/chitachi-britaniyi-ta-ssha-tezh-khochut-chitati-na-khalyavu>
7. Іщенко А. Відкрита освіта: новітні технології у навчальному процесі та освітньому менеджменті як засіб інтенсифікації розвитку освітньо-наукової системи України // Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. - <http://www.niss.gov.ua/articles/721/>
8. Zickuhr, Kathryn. Rainie, Lee. Purcell, Kristen. Madden, Mary. Brenner, Joanna. Libraries, patrons, and e-books by // Pew Internet and American Life Project. Released: June 22, 2012 - <http://libraries.pewinternet.org/2012/06/22/libraries-patrons-and-e-books/>